

“Vấn đề đền Yasukuni” trong quan hệ Trung Quốc - Nhật Bản

Phan Thị Anh Thu^(*)

Tóm tắt: Bài viết làm rõ nguồn gốc và vai trò lịch sử - văn hóa của ngôi đền Yasukuni từ thời Thiên hoàng Minh Trị ở Nhật Bản, đồng thời phân tích, luận giải những tác động đa chiều của địa danh này đến quan hệ chính trị, ngoại giao giữa Nhật Bản và Trung Quốc qua các đời lãnh đạo của chính quyền hai nước. Những vấn đề xoay quanh việc viếng thăm đền Yasukuni của các thủ tướng Nhật Bản cũng được đánh giá khách quan, từ đó rút ra một số vấn đề thực tiễn trong quan hệ hai nước nói riêng và cục diện khu vực Đông Bắc Á nói chung.

Từ khóa: Đền Yasukuni, Quan hệ chính trị, Trung Quốc, Nhật Bản

Abstract: The article clarifies the origin and historical-cultural role of the Yasukuni shrine from the Meiji era, analyzing and discovering its multidimensional impacts on political and diplomatic relations between Japan and China through generations of leaders of the two countries. Issues related to the Yasukuni shrine visits by the Japanese prime ministers are also objectively evaluated, through which several practical issues between the two countries and the situation in Northeast Asia are examined.

Keywords: Yasukuni Shrine, Political Relations, China - Japan

Ngày nhận bài: 21/01/2024; Ngày duyệt đăng: 22/02/2024

1. Mở đầu

Đền Yasukuni ở Nhật Bản được dành để tưởng niệm những người đã khuất trong các cuộc chiến tranh trải dài từ thời Minh Trị diễn ra vào năm 1853 đến Chiến tranh thế giới thứ Hai, gồm cả việc thờ phụng các tội phạm chiến tranh loại A. Thực tế này đã và đang tạo ra sự tranh cãi không hồi kết ở khu vực và quốc tế từ sau năm 1945. Đặc biệt, chuyến thăm của các Thủ tướng và nội các Tokyo đến địa danh nhạy cảm này luôn tạo ra phản ứng dữ dội từ các

nước láng giềng Đông Bắc Á từng ném trái nôi đau chiến tranh của lực lượng phát xít. Không giống như Hàn Quốc, trong giai đoạn Chiến tranh Lạnh, cả Trung Quốc và Nhật Bản đều không cùng tham gia liên minh nào và cũng không chia sẻ bất cứ lợi ích chiến lược an ninh quốc phòng nào tại khu vực. Hai chủ thể này đứng ở hai bên chiến tuyến trong cuộc đối đầu ý thức hệ giữa hai khối tư bản chủ nghĩa và xã hội chủ nghĩa. Điều này khiến cho tư tưởng phản kháng các giá trị tinh thần của đền Yasukuni từ phía Trung Quốc được hình thành khi Thế chiến thứ Hai kết thúc và kéo dài đến tận ngày nay. Đây là nguyên nhân

^(*) TS., Trường Đại học Khoa học xã hội và nhân văn, Đại học Quốc gia Thành phố Hồ Chí Minh; Email: anhtu@hcmussh.edu.vn

khiến quan hệ ngoại giao song phương Nhật - Trung gặp không ít sóng gió xuyên suốt hai thế kỷ.

2. Nguồn gốc và vai trò của đền Yasukuni ở Nhật Bản

2.1. Nguồn gốc lịch sử của đền Yasukuni

Đền Yasukuni vốn có tên Tōkyō Shōkonsha (Đông kinh chiêu hồn xã) tức là “đền gọi hồn người chết” do Thiên hoàng Minh Trị xây dựng để tưởng nhớ những người lính đã hy sinh trong chiến tranh Mậu Thìn (chiến tranh Boshin) - cuộc nội chiến mở ra thời kỳ phục hưng Minh Trị từ năm 1868. Trước đó, đền Kan'ei-ji tọa lạc ở Ueno vốn bị phá hủy hoàn toàn sau trận chiến Ueno. Trong cuộc đụng độ này, quân đội Hoàng gia giành thắng lợi và Thiên hoàng đề nghị đặt một đài tưởng niệm cho những người lính trung thành đã ngã xuống để giành lại quyền kiểm soát nước Nhật. Tuy nhiên, nhà lãnh đạo quân sự Ōmura Masujirō đã phản đối kế hoạch xây lại đền Kan'ei-ji ở Ueno vì cho rằng linh hồn lính Mạc phủ (kẻ thù của Thiên hoàng) có thể ám ảnh nơi này; hơn nữa đây là khu vực đã được Thiên hoàng Minh Trị chọn làm nơi xây dựng trường Đại học Y được mới. Ōmura Masujirō muốn chọn một dải đất trên đỉnh đồi Kudan để xây dựng ngôi đền vì nơi đây sẽ gần với Hoàng cung Tokyo, đứng trên đỉnh đồi có thể nhìn thấy vịnh Tokyo, khi đặt đền ở đây dân chúng trong kinh đô cũng thuận tiện tổ chức các nghi lễ tưởng niệm (Ryōhachi, 1967). Năm 1875, Thiên hoàng Minh Trị chấp nhận đề xuất của Ōmura Masujirō, ngôi đền được xây dựng ở Tokyo với mục đích trở thành địa điểm linh thiêng đề cao bản sắc dân tộc và tinh thần võ sĩ đạo.

Ngày 28/6/1868, nghi lễ Shōkon (lễ mời gọi linh hồn người chết) đầu tiên

được thực hiện để tưởng niệm linh hồn của 3.588 quân sĩ trung thành với Thiên hoàng đã ngã xuống trong chiến tranh Mậu Thìn (Takenaka, 2015: 3). Năm 1879, ngôi đền được đổi tên thành Yasukuni Jinja, tức đền Yasukuni. Từ đó đến nay, Yasukuni trở thành nơi tưởng nhớ và thờ phụng 2,5 triệu binh sĩ Nhật Bản, bao gồm cả những người tham gia lực lượng phát xít và 14 tội phạm chiến tranh hạng A (cực kỳ nguy hiểm) đã bị quân Đồng minh kết án tử sau Chiến tranh thế giới thứ Hai (Powles, 1976). Điều này đã tạo ra làn sóng phản nộ ở Trung Quốc, Hàn Quốc và CHDCND Triều Tiên - những nước từng bị quân phiệt Nhật Bản xâm lược với hàng loạt tội ác chiến tranh.

Đền Yasukuni từng trở thành địa điểm trung tâm của tín ngưỡng Kokuka Shinto (Thần đạo quốc thể hay Thần đạo quốc gia) từ năm 1868 đến năm 1912. Để xây dựng một nhà nước hùng mạnh, các chính trị gia thời kỳ Minh Trị quan tâm tuyên truyền tư tưởng quốc gia cho nhân dân thay vì tinh thần trung thành “chủ - tớ” từ thời phong kiến. Năm 1882, Luật Quân nhân ra đời với nội dung yêu cầu các binh sĩ phải trung thành tuyệt đối với Thiên hoàng chứ không chỉ tuân thủ tư tưởng “võ sĩ phải sinh tử cùng chủ”. Theo khẩu hiệu Kokutai (Quốc thể) thì “Thiên hoàng - binh sĩ - nhân dân là một” (Dẫn theo: Nguyễn Kim Lai, 2005), trong đó Thiên hoàng là người đứng đầu nước Nhật, trực tiếp lãnh đạo bộ máy quan liêu dân sự, quân sự, có quyền cưỡng bức nghĩa vụ quân sự và thực thi giáo dục bắt buộc trong toàn dân. Những thành công từ chính sách cưỡng bức này đã thúc đẩy các cuộc xâm lược của Đế quốc Nhật lan rộng ra toàn bộ khu vực châu Á - Thái Bình Dương. Sự ra đời của Thần đạo nói chung và đền Yasukuni nói riêng đáp ứng mục tiêu ổn định trật tự xã hội trong nước

và hiện thực hóa tham vọng bành trướng lãnh thổ ở nước ngoài của giới cầm quyền Nhật Bản. Đền Yasukuni, vì thế, vừa thể hiện đức tin tôn giáo mãnh liệt, vừa phản ánh khát vọng kiến tạo đất nước của dân tộc Nhật Bản.

2.2. Vai trò văn hóa và ý nghĩa chính trị của đền Yasukuni

Ngôi đền Yasukuni có tầm quan trọng rất lớn đối với nền văn hóa Nhật Bản. Đây là nơi để người Nhật tỏ bày lòng biết ơn và sự kính trọng với những thế hệ đi trước đã hy sinh vì sự tồn vong của dân tộc. Với ý nghĩa đó, Thiên hoàng Minh Trị đã đến thăm đền bảy lần, Thiên hoàng Đại chính viếng đền hai lần và Thiên hoàng Chiêu Hòa đến đây hai mươi lần cho tới khi Nhật Bản đầu hàng quân Đồng Minh vô điều kiện vào năm 1945 (Breen, 2008: 13). Vào mỗi dịp lễ, Thiên hoàng đích thân bày tỏ lòng tôn kính bằng cách đưa lễ vật lên bàn thờ - một nhánh từ cây sakaki¹.

Đền Yasukuni không chỉ là nơi Thiên hoàng và chính giới Nhật Bản thể hiện tinh thần dân tộc mà còn là không gian tâm linh đối với người dân Tokyo. Địa danh này liên quan mật thiết đến tập tục thờ cúng Kami (các vị thần) trong Thần đạo, bao gồm các vị thần của tự nhiên như thần núi, thần sông. Ngoài ra, Kami còn bao gồm Thiên hoàng và các dũng sĩ đã hy sinh ngoài trận mạc. Sau thời Minh Trị, các nghi thức Thần đạo dần được thống nhất và nghi lễ từ các đền thờ Thần đạo, đặc biệt là đền Yasukuni cũng được tổ chức một cách hệ thống hơn. Phần lớn các ngôi đền đều do Nhà nước quản lý, Nhật Bản theo mô hình “Nhà nước Thần đạo”. Mô hình này được Nhật Bản duy trì trong suốt các giai đoạn lịch sử vào

thời cận - hiện đại gắn liền với việc tuyên truyền những huyền thoại, điển hình như Thiên hoàng là hậu duệ của các vị thần sáng lập nên nước Nhật. Không chỉ nắm giữ vai trò then chốt về văn hóa, đền Yasukuni còn có ý nghĩa chính trị đặc biệt. Đối với các quốc gia từng là thuộc địa của Nhật Bản trong Thế chiến thứ Hai thì ngôi đền trở thành biểu tượng của chủ nghĩa quân phiệt bạo tàn. Do vậy, việc các thủ tướng Nhật Bản viếng thăm đền Yasukuni luôn khơi lại tội ác chiến tranh, khoét sâu thù hận của các quốc gia châu Á, trong đó có Trung Quốc - quốc gia đã mất hơn 3 triệu binh sĩ và hơn 5 triệu dân thường trong cuộc chiến tranh Trung - Nhật lần thứ hai (1937-1945) (Hsu Long-hsuen, 1972).

Lịch sử của Trung Quốc và Nhật Bản vốn phức tạp, trong khi quan hệ chính trị giữa hai nước đã căng thẳng do chạy đua vũ trang, tranh chấp chủ quyền tại quần đảo Senkaku (Điếu Ngư), thì việc các thủ tướng Nhật Bản viếng thăm đền Yasukuni càng làm dấy lên làn sóng chống đối mạnh mẽ ở các nước láng giềng, trong đó có Trung Quốc. Các chính trị gia cánh hữu Nhật Bản muốn tăng cường tuyên truyền về ngôi đền này nhằm tôn vinh chế độ quân chủ, thay đổi sách giáo khoa viết về thời kỳ Đế quốc Nhật; qua đó suy tôn những người đã ngã xuống vì quốc gia (kể cả trong các cuộc chiến tranh xâm lược) đều là “anh hùng dân tộc”.

3. Tác động của vấn đề đền Yasukuni đến quan hệ chính trị Trung - Nhật

3.1. Thời kỳ Đặng Tiểu Bình và Nakasone Yasuhiro

Trước khi Chủ tịch Đặng Tiểu Bình nắm quyền, Trung Quốc hầu như không thể hiện phản ứng đặc biệt nào khi các thủ tướng Nhật Bản đến viếng đền Yasukuni. Về sau, do những rạn nứt vì khác biệt ý

¹ sakaki trong tiếng Nhật có nghĩa là “loài cây linh thiêng”.

thức hệ sau khi Nhà nước CHDCND Trung Hoa ra đời nên quan hệ giữa hai nước đã trải qua không ít thăng trầm, nhất là từ khi các thủ tướng Nhật Bản thăm ngoại giao cấp cao đến Đài Loan và Tokyo công khai hỗ trợ Mỹ trong cuộc chiến tranh Triều Tiên. Năm 1958, Trung Quốc chấm dứt quan hệ ngoại giao - thương mại với Nhật Bản. Năm 1972, khi Mỹ bình thường hóa quan hệ với Trung Quốc, còn Nhật Bản thực hiện chính sách “Seikei Bunri” (bóc tách vấn đề kinh tế khỏi các vấn đề chính trị) thì hai nước mới thiết lập quan hệ ngoại giao trở lại.

Sau năm 1978, các cuộc đàm phán nhằm bình thường hóa quan hệ song phương đã xoa dịu tranh luận về việc Thủ tướng Nhật Bản đến thăm đền Yasukuni. Trong thời gian này, nhà lãnh đạo Trung Quốc Đặng Tiểu Bình ra sức thúc đẩy mục tiêu “bốn hiện đại hóa” đất nước bằng cách kêu gọi sự giúp đỡ của Nhật Bản thông qua các khoản vay lãi suất thấp và tiếp nhận kinh nghiệm quản lý dòng vốn nước ngoài. Với sự tiến bộ của chính sách kinh tế vào thời kỳ Đặng Tiểu Bình, các vấn đề chính trị của Trung Quốc với Nhật Bản không còn diễn biến căng thẳng như trước. Dù vậy, sau chuyến thăm đền Yasukuni của Thủ tướng Nhật Bản Nakasone Yasuhiro, sinh viên Trung Quốc lại dấy lên cuộc biểu tình phản đối Nhật Bản và cáo buộc chính quyền của họ bán rẻ lợi ích quốc gia. Các cuộc biểu tình chống Nhật, từ đây, đã tạo tiền đề cho phong trào ủng hộ dân chủ (năm 1986) và sự kiện Thiên An Môn (năm 1989). Trung Quốc phải đối mặt với vấn đề biểu tình theo xu hướng chủ nghĩa dân tộc có thể kích động phong trào cải cách chính trị - xã hội ở trong nước. Để xoa dịu căng thẳng với Bắc Kinh, các thủ tướng Nhật Bản từ thời ông Nakasone về sau này đã thận trọng hơn

đối với việc viếng thăm đền Yasukuni nhằm không làm gián đoạn các hoạt động kinh tế và thương mại giữa hai nước.

3.2. Thời kỳ Hồ Cẩm Đào và Koizumi Junichirō

Sau sự kiện Thiên An Môn, Trung Quốc dần nhìn nhận Nhật Bản theo chiều hướng ngày càng tiêu cực hơn. Mặc dù Chủ tịch Giang Trạch Dân luôn nỗ lực nhằm củng cố quan hệ kinh tế với Nhật Bản nhưng ông lại không thể không chế tinh thần chống Nhật trong dân chúng. Sự chia rẽ giữa những người ủng hộ hợp tác kinh tế với nước Nhật với những người có tinh thần kháng Nhật cho thấy mức độ phân hóa quan điểm mãnh liệt trong xã hội Trung Quốc. Sự bất ổn trong quan hệ Trung-Nhật bắt đầu trở lại vào thời điểm cầm quyền của Chủ tịch Hồ Cẩm Đào và Thủ tướng Koizumi Junichirō. Tháng 01/2004, Thủ tướng Koizumi thăm đền Yasukuni ngay sau loạt xung đột chính trị¹ đã đánh dấu thời kỳ suy thoái trong quan hệ chính trị hai nước do chính quyền Bắc Kinh xem việc Thủ tướng Koizumi viếng đền là hình thức khiêu khích công khai. Các cuộc biểu tình chống Nhật liên tục làm rung chuyển cả Bắc Kinh và Thượng Hải vào năm 2005 với mục đích cản trở Nhật Bản gia nhập Hội đồng Bảo an Liên Hợp Quốc.

Bất chấp khủng hoảng trong quan hệ chính trị từ trước đó, Thủ tướng Nhật Bản vẫn chủ động đến đền Yasukuni (tháng 10/2005), việc này buộc Trung Quốc phải lên tiếng: kiên quyết phản đối Thủ tướng Koizumi (Kyodo, 2005). Năm 2006, Chủ tịch Hồ Cẩm Đào tuyên bố quan hệ Trung Quốc - Nhật Bản có cải thiện hay không hoàn toàn phụ thuộc vào việc Thủ tướng

¹Diễn hình như vụ bê bối tình dục của 400 du khách nam người Nhật Bản với 500 gái mại dâm Trung Quốc ở Châu Hải (2003) (CNN.com, 2003)

Nhật Bản có ngừng các chuyến thăm đền Yasukuni hay không (*NBCnews*, 2006). Có thể thấy, Thủ tướng Koizumi đại diện cho thế hệ những người theo chủ nghĩa dân tộc mới ở Nhật Bản và có xu hướng “thân phương Tây” nhiều hơn so với quan điểm “thân châu Á” của Thủ tướng Nakasone nhiệm kỳ trước đó, do vậy, nhà lãnh đạo Koizumi vẫn luôn muốn bày tỏ lòng biết ơn và kính trọng với những người đã bỏ mạng trong chiến tranh bởi sự yên ổn và thịnh vượng của nước Nhật thời hậu chiến đều được đắp xây từ sự hy sinh quên mình của họ (Dẫn theo: Kinyobi, 2001). Nhận thức này thôi thúc ông đến thăm đền Yasukuni sáu lần (mỗi năm một lần) trong suốt nhiệm kỳ. Đặc biệt, việc Thủ tướng Koizumi vẫn viếng đền Yasukuni đều đặn mỗi năm cho thấy ông không dễ dàng bị khuất phục ngay cả khi Trung Quốc nhận định ông đã phạm một sai lầm nghiêm trọng và điều này sẽ hủy hoại nền tảng chính trị đã được kiến tạo trong quá khứ của quan hệ Trung - Nhật (*Chinadaily*, 2005).

Để khắc phục những hạn chế cố hữu trong quan hệ chính trị song phương, các thế hệ thủ tướng kế nhiệm ở Nhật Bản là Abe Shinzo và Fukuda Yasuo đã tập trung phát triển quan hệ kinh tế với Trung Quốc thông qua “Hiệp ước Hòa bình và Hữu nghị” kết hợp các chuyến thăm viếng lẫn nhau của nguyên thủ hai nước. Nhờ vậy, tháng 5/2008, Chủ tịch Hồ Cẩm Đào trở thành nhà lãnh đạo tối cao đầu tiên của Trung Quốc trong hơn một thập kỷ được mời đến Nhật Bản và đưa ra Tuyên bố chung lần thứ tư về việc gác lại những mâu thuẫn trong quá khứ để hướng tới tương lai. Tháng 10/2008, Thủ tướng Nhật Bản Aso Taro thăm Bắc Kinh nhân kỷ niệm 30 năm ký kết Hiệp ước Hòa bình và Hữu nghị giữa hai nước với thông điệp “niềm tin về quan

hệ Nhật - Trung”. Có thể thấy, trong giai đoạn cầm quyền của Chủ tịch Hồ Cẩm Đào và Thủ tướng Koizumi Junichirō, quan hệ chính trị giữa Nhật Bản và Trung Quốc vẫn gặp nhiều sóng gió do vấn đề Yasukuni. Những bất đồng này không dễ dàng vượt qua mà chỉ phần nào được xoa dịu thông qua những kết nối tích cực và chủ động của ngoại giao song phương.

3.3. Thời kỳ Tập Cận Bình và Abe Shinzo, Kishida Fumio

Vào tháng 12/2012, trong khi Chủ tịch Trung Quốc Tập Cận Bình viếng lăng cố Chủ tịch Mao Trạch Đông thì Thủ tướng Abe Shinzo lại đến thăm đền Yasukuni. Với hai sự kiện diễn ra vào cùng thời điểm, lãnh đạo của Trung Quốc và Nhật Bản đều thể hiện thông điệp chính trị khi vừa nhậm chức. Khi Chủ tịch Tập Cận Bình đề cập đến “giác mộng Trung Hoa” và khẳng định “*thực hiện thành tựu phục hưng vĩ đại dân tộc Trung Hoa là giấc mơ lớn nhất thời kỳ cận đại*” thì Thủ tướng Abe Shinzo lại tìm cách sửa đổi hiến pháp và đưa ra tầm nhìn tích cực hơn cho Nhật Bản với khẩu hiệu “*Nước Nhật đã trở lại*”. Ông Abe bảo vệ quan điểm “xét lại lịch sử nước Nhật” với hàng loạt biểu hiện: (1) chối bỏ trách nhiệm của Chính phủ đối với vấn đề “phụ nữ mua vui” trong Thế chiến thứ Hai; (2) ủng hộ cải cách sách giáo khoa lịch sử; (3) kêu gọi sửa đổi Điều 9 của Hiến pháp để Nhật Bản tái vũ trang; (4) ủng hộ Đài Loan, nâng cấp mối quan hệ với Đông Nam Á, Úc và Ấn Độ; (5) thành lập Hội đồng An ninh Quốc gia; (6) gia tăng hoạt động quân sự, mua vũ khí, ủng hộ Mỹ tại căn cứ Okinawa; đặc biệt là (7) chủ động viếng thăm đền Yasukuni. Ngay cả khi quan hệ Trung - Nhật bị đẩy lên đỉnh điểm căng thẳng kể từ sau năm 1945 thì Thủ tướng Abe vẫn kiên trì viếng thăm đền Yasukuni nhằm tranh

thủ sự ủng hộ của người dân lẫn các chính đảng trong cuộc cạnh tranh ảnh hưởng với Trung Quốc.

Thời kỳ Tập Cận Bình và Abe Shinzo cầm quyền đã đánh dấu sự khủng hoảng nghiêm trọng trong quan hệ chính trị giữa Trung Quốc với Nhật Bản do bất đồng về vấn đề Yasukuni. Đây là chuỗi xung đột an ninh - chính trị có hiệu ứng dây chuyền kéo theo khủng hoảng trên lĩnh vực ngoại giao, thương mại song phương. Kinh tế của cả hai nước bị gián đoạn và thiệt hại không nhỏ do ảnh hưởng chính trị kéo dài từ năm 2012. Từ cuối thập niên 2010, những xung đột này mới từng bước được kiểm soát nhờ vào những bước đi mang tính hòa hoãn như việc Thủ tướng Abe thăm chính thức Trung Quốc (năm 2018) và hai bên đưa ra thỏa thuận hoán đổi tiền tệ kéo dài ba năm. Dù vậy, các vấn đề lịch sử vẫn thường trực nguy cơ phương hại đến khả năng hợp tác kinh tế giữa hai bên. Trong nhiệm kỳ thủ tướng đầu tiên (tháng 9/2006 - tháng 9/2007), ông Abe Shinzo dù không trực tiếp đến đền Yasukuni hành hương nhưng với danh nghĩa cá nhân, ông vẫn đóng góp 500 USD vào việc trưng bày nhánh cây "Masakaki"¹ ở đền Yasukuni. Sau khi các nghị sỹ Nhật Bản hạn chế viếng đền vào thời điểm bùng phát dịch Covid-19, vấn đề Yasukuni lại được nhắc nhớ khi các thành viên của Nội các Nhật Bản trở về thăm đền và Thủ tướng Kishida Fumio gửi lễ viếng vào các năm 2021, 2023.

Cùng với việc đưa ra chiến lược quốc phòng mới (tháng 12/2022), tân Thủ tướng Kishida Fumio chủ trương phát triển quân

đội theo nhu cầu củng cố khả năng tấn công của đất nước - điều này vốn dĩ đi ngược lại với tư tưởng "chủ hòa" mà Tokyo theo đuổi từ sau Thế chiến thứ Hai. Sự thay đổi này cho phép Nhật Bản hợp tác quân sự chặt chẽ hơn với đồng minh Hoa Kỳ và các đối tác ở Ấn Độ - Thái Bình Dương nhằm chủ động đối phó với CHDCND Triều Tiên và không ngoại trừ nỗ lực ngăn chặn mối đe dọa tiềm tàng từ Trung Quốc. Do quan ngại về an ninh khu vực, Nhật Bản dưới thời Thủ tướng Kishida luôn tăng cường đề phòng Trung Quốc bằng giải pháp tăng cường khả năng tác chiến trên không, trên biển cho lực lượng phòng vệ quốc gia, triển khai lực lượng tên lửa đất đối hạm type 12² và phối hợp với quân đội Hoa Kỳ đang đồn trú ở lục địa. Do khác biệt về lập trường đối ngoại, quan hệ giữa hai nước gặp không ít thách thức vào thời điểm Nhật Bản hối thúc Trung Quốc hành động phù hợp với các quy tắc quốc tế, tránh thuyết nhị nguyên "dân chủ - độc tài". Điều này đã kích thích quan điểm chống đối Tokyo trong giới cầm quyền Trung Quốc. Những di sản quá khứ về tội ác chiến tranh của quân đội phát xít, vì thế, lại được làm sống dậy tại lễ kỷ niệm 78 năm Nhật Bản đầu hàng quân Đồng Minh (ngày 15/8/2023). Tại sự kiện, trong khi Trung Quốc yêu cầu chính quyền Tokyo đối mặt với lịch sử và thể hiện sự hối hận về quá khứ thì Thủ tướng Kishida chỉ tuyên bố nước này quyết tâm không bao giờ lặp lại thảm kịch chiến tranh (Takahara, 2023), tuyệt nhiên không đề cập đến các hoạt động của phát xít Nhật trên khắp châu Á vào nửa đầu những năm

¹ Masakaki là một loại cây thường được đặt trên bàn thờ, trong các nghi lễ tôn giáo ở Nhật Bản để tôn vinh linh hồn của người đã khuất, thể hiện sự kính trọng và tưởng nhớ tổ tiên.

² Type 12 là tên lửa chống hạm gắn trên xe tải do Công ty công nghiệp nặng Mitsubishi của Nhật Bản phát triển nhằm mở rộng khả năng phòng thủ đảo với khả năng tiêu diệt mục tiêu ở cự ly từ 1.000 km.

1900 và cũng không nhắc tới vấn đề nạn nhân chiến tranh. Bất đồng giữa Nhật Bản và Trung Quốc lại được kích hoạt và tiếp tục kéo dài âm ỉ khi Thủ tướng Kishida cùng Nội các gửi lễ vật tới đền Yasukuni vào tháng 10/2023. Đến đầu năm 2024, hai bên vẫn không đưa ra bất cứ quan điểm ngoại giao hay hành động cụ thể nào nhằm điều hòa, tiến tới giải quyết bất đồng trong quan hệ song phương do vấn đề Yasukuni.

4. Bàn luận và kết luận

Từ những phân tích về lịch sử, ngoại giao trong quan hệ chính trị Trung Quốc - Nhật Bản, có thể rút ra một số vấn đề nổi bật về tác động của vấn đề đền Yasukuni đối với mối bang giao hai nước như sau:

Thứ nhất, quan hệ Trung Quốc - Nhật Bản đã, đang và sẽ tiếp tục phát sinh những mâu thuẫn xung quanh vấn đề Yasukuni trong suốt thế kỷ này. Việc Thủ tướng Nhật Bản đến thăm đền hoặc gửi lễ viếng đều có thể làm gia tăng căng thẳng trong quan hệ song phương. Đối với Trung Quốc, Yasukuni có ý nghĩa tôn sùng cuộc xâm lược gây mất mát cho các nước láng giềng Nhật Bản; do vậy, mọi hình thức thờ phụng ở đây đều biện minh cho quan điểm lịch sử lệch lạc, gây xáo trộn an ninh Đông Bắc Á. Ngược lại, chính giới Nhật Bản xác định đền Yasukuni chỉ là nơi thờ phụng “người đã khuất trong chiến tranh”, không liên quan đến việc tôn sùng bất kỳ hình thức xâm lược nào, càng không đại diện cho quan điểm chính thức của Chính phủ Nhật Bản. Do không tìm được tiếng nói chung và chưa có phương án giải quyết thỏa đáng nên vấn đề đền Yasukuni tiếp tục trở thành đầu mối của hàng loạt bất đồng giữa hai nước trong thế kỷ XX và kéo dài đến thế kỷ XXI như: (i) tranh cãi về hành vi hồi lỗi và bồi thường chiến phí của Nhật Bản sau Chiến tranh thế giới thứ Hai; (ii) Nhật

Bản phủ nhận các hành vi tội ác trong sách giáo khoa lịch sử và việc tưởng niệm các tội phạm chiến tranh. Ngoài ra, việc viếng thăm đền Yasukuni còn trở thành sự kiện nghiêm trọng và đặc biệt nhạy cảm, châm ngòi cho tình trạng chạy đua vũ trang, thay đổi Điều 9 Hiến pháp của Nhật Bản, tranh chấp lãnh thổ tại quần đảo Senkaku (Điều Ngư), vấn đề Đài Loan và phi hạt nhân hóa bán đảo Triều Tiên. Ngoài đền Yasukuni, Nhật Bản còn có bảo tàng Chiến tranh Yushukan ca ngợi quá khứ của nước Nhật và những người bỏ mạng ngoài sa trường nhằm tôn vinh Thế chiến thứ Hai là cuộc “chiến tranh giải phóng”. Trung Quốc phản đối việc viếng thăm của các thủ tướng Nhật Bản đến đây. Với quan điểm cứng rắn, Quốc hội Trung Quốc thậm chí còn thông qua ngày lễ quốc gia kỷ niệm vụ thảm sát Nam Kinh và thất bại của phát xít Nhật trong Chiến tranh thế giới thứ Hai. Thực tế này cho thấy vấn đề Yasukuni vẫn tiếp tục là chủ đề nóng trong quan hệ quốc tế khu vực Đông Bắc Á nói chung và ngoại giao Trung Quốc - Nhật Bản nói riêng.

Thứ hai, bất đồng quan điểm giữa việc xác định Yasukuni là vấn đề đối nội (theo quan điểm của chính giới Nhật Bản) hay vấn đề đối ngoại (theo quan điểm của chính giới Trung Quốc) đã phản ánh sự khác biệt mới trong nhận thức giữa hai bên. Vấn đề Yasukuni đại diện cho “lãng kính dân tộc”, thể hiện cách mà Nhật Bản tự hiểu về quá khứ của chính mình. Tuy nhiên, góc nhìn ấy được Trung Quốc và cả Hàn Quốc soi chiếu theo “lãng kính quốc tế”, thể hiện cách mà các nước Đông Bắc Á hiểu về quá khứ của khu vực và thế giới. Năm 2001, Thứ trưởng Bộ Ngoại giao Trung Quốc khẳng định, Yasukuni không phải chỉ là một vấn đề nội bộ của nước Nhật, đó là phép thử để hiểu rõ thái độ của Chính phủ

Nhật Bản đối với lịch sử xâm lược của nước này (Fujita, Kusano, 2020). Thực tế, cho đến nay dù Nhật Bản cố gắng tách biệt vấn đề Yasukuni trong quan hệ với Trung Quốc nhưng mọi nỗ lực ngoại giao song phương lẫn đa phương của Tokyo đều ít nhiều bị tác động và ảnh hưởng. Trong cố gắng giành ghế thường trực ở Hội đồng Bảo an, cuộc tranh cãi về đền Yasukuni hoàn toàn bất lợi với Nhật Bản do Trung Quốc được nắm quyền phủ quyết. Tranh cãi về đền Yasukuni lại tạo thêm cái cớ cho Trung Quốc kiên quyết gạt bỏ các sáng kiến cải cách Liên Hợp Quốc do Nhật Bản đề xuất. Quan hệ ở cấp thượng đỉnh giữa hai bên cũng có nguy cơ bị đe dọa. Có thể thấy, sự đan xen phức tạp về lợi ích chiến lược của Nhật Bản và Trung Quốc cũng đã làm cho vấn đề Yasukuni khó có hướng giải quyết hiệu quả trong thời gian ngắn. Trước mắt, xu hướng hòa hoãn để tăng cường phát triển kinh tế và cùng nhau phối hợp giải quyết bất đồng vẫn là giải pháp ưu tiên của hai chính phủ.

Thứ ba, vấn đề Yasukuni cần được xem xét một cách thấu đáo và cẩn trọng vì mức độ nhạy cảm và khả năng ảnh hưởng sâu rộng của nó đến quan hệ Trung - Nhật nói riêng và tình hình an ninh khu vực nói chung. Về phía Nhật Bản, vấn đề đền Yasukuni biểu hiện cho sự trỗi dậy của chủ nghĩa dân tộc bảo thủ, do vậy, quan điểm cứng rắn và cực đoan từ phía Tokyo có khả năng cản trở mục tiêu cải thiện bang giao giữa hai nước. Hàng loạt chuyến thăm đền qua các đời thủ tướng Nhật Bản luôn gây ra sự xáo trộn ngoại giao với Trung Quốc, thậm chí trở thành cuộc tranh luận quốc tế chính thức vào năm 1985 khi ông Nakasone Yasuhiro viếng đền nhân kỷ niệm 40 năm nước Nhật bại trận. Sau sự kiện ấy, trong giai đoạn 5 năm (2001-2006), việc thăm đền mỗi năm

một lần của Thủ tướng Koizumi đã khiến quan hệ song phương bị đẩy lên đỉnh điểm xung đột lần thứ hai. Việc các thủ tướng Nhật Bản duy trì thăm đền làm cho Trung Quốc nhận thức rằng bản chất của xã hội nước này từ thời tiền chiến và hậu chiến vẫn không đổi, luôn dung dưỡng cho mầm mống của chủ nghĩa quân phiệt.

Ở phạm vi quốc gia, Nhật Bản cho rằng, sự quan tâm của các thủ tướng và Nội các Nhật Bản đối với đền Yasukuni đơn thuần phản ánh tâm lý đề cao chủ nghĩa dân tộc. Ở phạm vi quốc tế, vấn đề này còn liên quan đến vị thế của nước Nhật ở khu vực châu Á - Thái Bình Dương với tư cách đồng minh an ninh của Hoa Kỳ. Cả Trung Quốc và Nhật Bản đều nỗ lực tăng cường phạm vi ảnh hưởng tại khu vực, vì thế, nút thắt quá khứ điển hình như vấn đề Yasukuni rất dễ bị lợi dụng, dẫn đến sự căng thẳng trong quan hệ song phương. Hơn nữa, các bên liên quan như Trung Quốc, Hàn Quốc đều muốn giành được sự thắng thế và phần lớn lướt trước đối thủ trong các cuộc chiến ngoại giao nên khó lòng bỏ qua hoặc xem nhẹ cái cớ hợp lý như Yasukuni. Khi tinh thần võ sĩ đạo của người Nhật xung đột với tinh thần yêu nước của các quốc gia láng giềng thì vấn đề ngôi đền này đã bước ra khỏi giới hạn quá khứ để chính thức trở thành động lực “cạnh tranh mềm” giữa Nhật Bản với Trung Quốc ở hiện tại. Đặc điểm trên cho thấy tính chất phức tạp đặc thù của cục diện chính trị Đông Bắc Á, trong đó quan hệ Trung Quốc - Nhật Bản là minh chứng điển hình. Vấn đề lịch sử, tâm lý dân tộc và cạnh tranh ngầm luôn là những rào cản không dễ bước qua. Điều này cần được quan tâm và đánh giá đúng mức trong quá trình tìm kiếm giải pháp cho ngoại giao song phương Nhật - Trung và an ninh khu vực vào thế kỷ XXI □

Tài liệu tham khảo

1. Akiko Takenaka (2015), “Mobilizing death in imperial Japan: War and the origins of the myth of Yasukuni”, *The Asia-Pacific Journal*, Japan Focus Volume 13, Issue 38, Number 1, September 21, p. 3.
2. Calder, Kent (2016), “China and Japan’s summary rivalry”, *Foreign Affairs*, Vol. 85, No. 2 (2006), p. 129-139.
3. *Chinadaily* (2005), “Koizumi visits the shrine to war dead”, *Chinadaily.com*, January 1, 2005, https://www.chinadaily.com.cn/en/doc/2004-01/01/content_295065.htm
4. *CNN* (2003), “China Protests over Tourist ‘orgy’”, *CNN.com*, September 30, 2003, <http://edition.cnn.com/2003/WORLD/asiapcf/east/09/30/china.orgy/>
5. Cyril Powles (1976), “Yasukuni Jinja Hoan: Religion and Politics in Contemporary Japan”, *Pacific Affairs*, Vol. 49, No. 3, pp. 491-505, University of British Columbia.
6. John Breen (2008), “Yasukuni and the Loss of Historical Memory”, in: John Breen (edited, 2008), *Yasukuni the War Dead and the Struggle for Japan’s Past*, Columbia University Press, New York.
7. Hsu Long-hsuen (1972), *History of the Sino-Japanese war (1937-1945)*, Taipei Publisher.
8. Ikeda Ryōhachi (1976), “Yasukuni Jinja no sōsetsu”, *Shintō shi kenkyū* 15 (1967): 50-70.
9. John Breen (2008), “Introduction: A Yasukuni Genealogy”, in: John Breen (ed., 2008), *Yasukuni, the War Dead and the Struggle for Japan’s Past*, Columbia University Press, New York.
10. Kanako Takahara (2023), *Japan Marks 78th Anniversary of the End of World War II*, <https://www.japantimes.co.jp/news/2023/08/15/japan/society/world-war-2-end-78th-anniversary/>
11. Kokubun, Ryosei (2017), *Japan-China relations in the modern era*. Routledge; 1st edition.
12. Kyodo (2005), “China playing the Hitler card”, *The Japantimes.com*, Nov 16, 2005, <https://www.japantimes.co.jp/news/2005/11/16/national/china-playing-the-hitler-card/>
13. Nguyễn Kim Lai (2005), “Sự hòa hợp giữa Thần đạo và Đạo Phật ở Nhật Bản”, *Nghiên cứu Nhật Bản và Đông Bắc Á*, số 2(56), tháng 4.
14. Lewentowicz, Steven E (2013), *In response to Yasukuni: the curious approach the Chinese and South Korean Governments take toward an unresolved link to the past*. Monterey, Naval Postgraduate School, California.
15. *NBC News* (2006), “China offers summit if Japan ends shrine visits”, *NBCnews.com*, April 1, 2006, <https://www.nbcnews.com/id/wbna12103549>
16. Taisuke Fujita, Hiroki Kusano (2020), “Denial of history? Yasukuni visits as signaling”, *Journal of East Asian Studies*, Volume 20, Issue 2, July 2020, pp. 291-316.